

L'HOMME MACHINE SUBVERSIVE

mens insana in corpore sano

Marc De Kesel¹

1.

Wie de diagnose gedragsstoornis opgelabeld krijgt, komt vroeg of laat in aanraking met een Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg. 'Geestelijk' heet het nog steeds. Al behandelt men er niet zozeer de geest, maar het gedrag, van het gedrag van alledag tot het microgedrag van neuronale functies. Uiteindelijk gaat het altijd om 'behavior'. Ook als men er cognities bij betreft en gaat screenen op wat iemand zich allemaal aan voorstellingen voor de geest haalt, ook dan gaat het erom hoe die cognitie zich gedraagt. Over een 'geest' of 'ziel', die dit alles zou begeistere of bezielen, daarover heeft niemand het meer ...

2.

... op die enkelen na die mopperen dat de mens geen rekenkundig te beheersen raderwerk is, waarvan men de determinanten kan vastleggen en (dus) kan bijsturen. Dit refrein, de mens is geen machine, is ook op deze manifestatie niet uit de lucht. Maar is een mens daarom meteen ook 'geest'? Ook wie in de geestelijke gezondheidszorg werkt, neemt het woord 'geest' zelden of nooit meer in de mond. Ook daar gaat het inderdaad al lang niet meer over 'geest', 'ziel', *psyche*, over de *mens* die in het Latijn *sana* moet zijn *in corpore sano*.

3.

En dat is maar goed ook. Termen als 'geest' en 'geestelijke gezondheidszorg' zijn onbeschaamd anachronistisch. Wat ooit 'geest' heette, ging al in de 18de eeuw ter ziele. Of men dat nu leuk vindt of niet, sindsdien is de mens een machine. Niet dat die machine nooit van gedaante zou zijn veranderd: waar de 18de eeuw haar nog naar zoals een uurwerk dacht, maakte de 19de eeuw daarvan een op prikkels reagerend organisme. Maar uiteindelijk bleef het wel altijd gaan om een exclusief materialistische, organische machine. En de geest, waar was die intussen gebleven? Die had de geest gegeven, en was tot het rijk der geesten gaan behoren. De geest werd spook, *a ghost in the machine*. Een hersenspinsel, met de pretentie het *Self* van het organisme te zijn.

4.

Die spookwording van de geest is onomkeerbaar. Niet dat er geen stemmen waren – en nog zijn – die dit niet alsnog wilden en willen keren. De 20ste eeuw heeft op tal van manieren een nostalgie naar de glorie van de geest gekoesterd. De egoanalyse, die moest fungeren als antidotum tegen de hegemonie van het behaviorisme in de psychologie, is daarvan een der meest paradoxale voorbeelden. Lacan leed niet aan die nostalgie, vandaar ook dat hij zo tegen die egoanalyse tekeer kon gaan. Ook via dat *ego* viel de 'geest', de 'ziel' of de *psyche* niet meer tot voorwerp van wetenschappelijke kennis te maken, al was het maar omdat geen enkele empirische waarneming daarvan nota kan nemen.

5

¹ Interventie tijdens de meeting “Touche pas à ma conduite, écoute d’abord qu’elle tait / Luister eerst naar wat mijn gedrag verzwijgt voordat je het wegveegt”, georganiseerd door *forumpsy.be*, Brussel 14.06.2008. Verschenen in Nathalie Lateur & Ives Vanderveken (2008), *Troubles conduites / Gedragsstoornissen*, Brussel: uitgave van tijdschrift Quarto, Revue de psychanalyse, p. 75-76.

Wie over de mens en zijn psychische stoornissen iets verstandigs wil zeggen, moet zich voortaan verlaten op wat empirisch waarneembaar is. We moeten ons dus verlaten op het gedrag, en niet meer op dat spook van de geest waarvan men meent dat het dit gedrag zou sturen. Dat spook stuurt niet, het stoort.

6.

Maar het stoort dan wel op een wijze die meer met de inherente werking van het gedrag te maken heeft dan de gedragwetenschappen kunnen bevatten. Ergens in de oorzakelijke band tussen stimulus en respons is een storing binnengeslopen die de hele machinerie ontregelt, en blijft ontregelen. Die storing is wat rest van wat ooit geest heette. Het is nu echter uitgerekend vanuit die storing dat de mens-machine op prikkels reageert. De eigengereide biologische machinerie die zichzelf voor 'mens' houdt, leeft precies vanuit die spookachtige stoorzender. Die polymorfe verdraaiing van de natuurlijke logica, die subversie is zijn 'ziel'.

7.

Als de psychoanalyse ergens over gaat, dan is het wel dit: de geest – of we die nu 'ziel', *psyche* of 'het subjectieve' noemen – dat alles ontbeert elke reële grond. De geest is fictie, hij ontbeert substantie en valt dus niet als zodanig waar te nemen. Maar in wat we waarnemen als we iemands 'psychisch' leven onderzoeken, ontwaren we een stoorzender: iets stuurt de determinanten waarnaar we onze waarnemingen ordenen in de war. Die verwarring brengt op ons het spoor van wat ooit 'psyche' heette. Die leidt ons naar het subversieve punt van waaruit de mens leeft. Daar gaat de psychoanalyse over, over dit punt. Het is die verdraaide logica waarnaar de door dit punt geïnfecteerde menselijke machine luistert, die de psychoanalyse in kaart tracht te brengen. En daarover hoort het uiteindelijk in elke 'wetenschap van het subject' te gaan. Een man of vrouw helpen die met zichzelf in de knoei zitten, die zich dus niet meer als een 'zelf' weten te vinden in de stoornissen van hun gedrag: dit is de taak van een psychoanalyse en van elke psychotherapie die naam waard.

8.

Dat is overigens ook de taak van elke zogeheten gedragstherapie. Ook daarvan kan het doel er niet in gelegen zijn om de mens opnieuw conform te maken aan *common sense* gedragsregels, ook zij moet een mens in staat stellen 'zichzelf' terug te vinden in de gedragsstoornis die hem parten speelt. De therapeut, van welke strekking ook, moet beseffen dat het niet die gedragsstoornis zelf is die voor het subject problematisch is, maar wel dat hij of zij daarin zichzelf is kwijtgeraakt, dat hij of zij zichzelf niet meer herkent in die gedragsstoornis en dat juist daarom dit gedrag zo uitzichtloos verstoord is geraakt.

9.

Een therapie die naam waard corrigeert niet het gedrag, maar helpt mensen 'zichzelf' in hun gedragsstoornissen terug te vinden. Uiteraard is het vervolgens mogelijk dat die mens zich, vanuit dit herwonnen 'zelf', beter aan de heersende gedragsnormen gaat aanpassen – maar als dusdanig valt dit buiten de inherente doelstellingen van de therapie. Een therapie kan en mag dan ook niet worden afgerekend op haar succes om tot gedragsmatige aanpassing te brengen. Het wordt hoogtijd dat dit aan de politiek en de publieke opinie duidelijk gemaakt wordt.

10.

De geestelijk gezondheidszorg moet niet het probleem waarmee een mens zit oplossen, maar ze moet hem dat probleem terugschenken op een manier die hem in staat stelt 'zichzelf' in zijn probleem te hervinden. Een mens zijn probleem op zo een wijze terugschenken dat hij of zij zichzelf daarin herkent: vanuit historisch perspectief is dit de ongeziene grootheid waartoe

een moderne therapie in staat zou moeten zijn. Wie meer van een therapie vraagt, doet haar zonder meer tekort.

11.

Het komt er dus voor de geestelijke gezondheidszorg niet zozeer op aan om de mens gedragsmatig aangepast te krijgen, als wel om hem de kans te gunnen 'zichzelf' in de subversie van die aanpassing te leren vinden. Wie met zichzelf in de knoei zit, moet ruimte en tijd krijgen om de stoorzender die hij in wezen 'is' op het spoor te komen en om zich te verzoenen met zowel de lichtzinnige geneugten als de tragische anomalieën van die positie.

12.

Dit, en niets anders, is de ethische taak van elke geestelijke gezondheidszorg: een mens vrede leren nemen met de onvrede die hij tegenover de hem voorgespiegelde aanpassingsidealen ervaart. De therapeut die zichzelf positief evalueert omdat hij erin geslaagd is om mensen weer aangepast gedrag te laten vertonen, verwacht ethiek met moralisering.

13.

Dat de huidige beleidsmakers hem inderdaad met harde hand daartoe dwingen, is tekenend voor de moreel beschamende toestand waarin het beleid inzake geestelijke gezondheidszorg terecht is gekomen.